

Ο ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΣ ΟΛΥΜΠΟΣ

MARCEL KURZ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΕΦΗΣ ΣΤ. ΑΛΛΑΜΑΝΗ

Ἄπ' ὅλα τὰ βουνά ὁ Ὀλυμπος ἔχει τὸ πιὸ δοξασιμένο ὄνομα. Εἶναι ἀλήθεια πὼς αὐτὸ τὸ ὄνομα ἀκούγεται τόσο συχνά, ὥστε νὰ ἔχη πάρει μιὰ ἔννοια σχεδὸν γενικὴ. Γιατὶ ὑπάρχουν πολλοὶ Ὀλύμποι. Ἀλλὰ ὁ Ὀλυμπος τῆς Θεσσαλίας μὲ τὴν ἱστορία του, τὴ γεωγραφικὴ του θέση, τὸ ὑψόμετρό του, ἔχει ἓνα ἀναμφισβήτητο προβάδισμα ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους. Ἀπὸ τὴν ὀμηρικὴ ἐποχὴ μέχρι σήμερα, πάντα θεωροῦνταν ὡς ὁ «κατ' ἐξοχὴν» Ὀλυμπος.

Ἡ μυθολογικὴ ἄποψη τοῦ Ὀλύμπου μᾶς εἶναι γνωστὴ. Κοντὰ στ' ἄλλα δημιουργεῖ μέσα μας μιὰ εἰκόνα ἀφηρημένη, ἀπροσδιόριστη, ἀχνή. Εὐκολὰ ὄνειρευόμαστε τὸν ιδεώδη Ὀλυμπο πὸς περιέγραψε ὁ Ὀμηρος:

Οὐλύμπόνδ' ὄθι φασὶ θεῶν ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ ἔμμεναι. Οὐτ' ἀνέμοισι τινάσσεται οὔτε πὸτ' ὄμβρω δέυεται οὔτε χιῶν ἐπιπίλνεται, ἀλλὰ μάλ' αἶθρη πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἶγλη· τῷ ἔνι τέρπονται μάκαρες θεοὶ ἤματα πάντα (ζ' 42 - 46)¹.

Πραγματικὰ ὁ Ὀλυμπος εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἄπλο βουνό. Εἶναι μιὰ ὀλόκληρη μᾶζα γυμνὴ ἢ γεμάτη δάση, ἀπόκρημνη ἢ μὲ κοιλάδες, ἐκτεταμένη, πτυχωτὴ, μὲ χάσματα ἀπὸ παλιὲς γεωλογικὲς ἀναταραχές· ἓνας ὀλόκληρος κόσμος ἀπὸ ἀντιθέσεις, χρώματα, σκιές καὶ φῶς.

Ὅπως τὰ περισσότερα ὄρεινὰ συγκροτήματα τῆς Ἑλλάδος, ἔτσι κι ὁ Ὀλυμπος, προεκτείνεται μέχρι τὴν Ὀσσα καὶ τὸ Πήλιο, ἐκτείνεται ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ, παράλληλα μὲ τὴν Πίνδο. Αὐτὴν τὴν παραλληλία τὴν ξαναβρίσκουμε μ' ἓνα ἐκπληκτικὸ τρόπο στὴν Εὐβοία καὶ στὴν χερσόνησο τῆς Κασσάνδρας, πέρα ἀπὸ τὸν Θερμαϊκὸ κόλπο. Ἡ ὄρεινὴ αὐτὴ ἀλυσίδα ὑψώνεται στὴν ἀκτὴ τοῦ κόλπου αὐτοῦ σὰν ἓνα ἰσχυρὸ παραπέτασμα πὸς ἀδιάκοπα μεγαλώνει καθὼς προχωρεῖ πρὸς Βορρᾶ. Ἀνάμεσα στὸ βουνὸ καὶ στὴ θάλασσα ἀπλώνεται μιὰ στενὴ πεδιάδα περιορισμένη ἀπὸ βράχους καὶ νερά. Εἶναι ἡ ἀρχαία Πιερία, Μακεδονικὴ ἐπαρχία. Πρὸς Νότον οἱ πρόποδες του ὀρίζονται ἀπὸ τὴν Ὀσσα μὲ τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν, ὅπου τὰ συμπλεκόμενα κλαδιὰ τῶν πλατανιῶν καθρεφτίζονται μέσα στὰ νερά τοῦ Πηνεῖοῦ. Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται πὼς ὁ Πηνεῖος καὶ οἱ παραπόταμοὶ του σχηματίζουν μιὰ λίμνη πὸς ἐκάλυπτε ὅλη τὴ Θεσσαλία, τὴν ἀρχαία Περραιβία, ἀκριβῶς στὸ σημεῖο πὸς βρίσκεται σήμερα ἡ Λάρισα. Ὁ Ποσειδῶν, χωρίζοντας τὸν Ὀλυμπο ἀπὸ τὴν Ὀσσα, δημιούργησε στὸν Πηνεῖο διέξοδο πρὸς τὴ θάλασσα.

1. Ὁ Ὀμηρος τόσο στὴν Ἰλιάδα ὅσο καὶ στὴν Ὀδύσεια ἀναφέρει πάντα τὸν Ὀλυμπο σὲ σχέση μὲ τοὺς Θεοὺς. Ἔτσι ὁ Ὀλυμπος ἀναφέρεται ὡς: «ἀθανάτων ἔδος» (Ε 360) ὅπου βρίσκονταν τὰ ἀνάκτορα τῶν Θεῶν. «... ἢ καὶ ἐκάστῳ δῶματα καλὰ τέτυκτο κατὰ πτυχὰς Οὐλύμποιον» (Λ 767) καί: «Ἐνὶ μεγάροισι Θεῶν, οἱ Ὀλύμπου ἔχουσι» (Ο 472). Οἱ Θεοὶ συχνότατα λέγονται «Ὀλύμπιοι», ἂν καὶ συνήθως τὸ ἐπίθετο «Ὀλύμπιος» εἶναι συνώνυμο μὲ τὸ «Ζεὺς». Τὴ λέξη Ὀλυμπος συνοδεύουν τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ ἐπίθετα: «μικρὸς Ὀλυμπος» (Α 402, κ 307), «Ὀλύμπου ἀγάννιφον» (Σ 186), «ἀκροτάτη κορυφὴ πολυδεϊράδος Οὐλύμποιον» (Α 439), «αἰγλήεντος Ὀλύμπου» (Ν 243), «αἰπὸν Ὀλύμπου» (Ο 84), «πολυπτύχου Οὐλύμποιον» (Θ 411), «μέγας Ὀλυμπος» (Θ 443), «κατ' Οὐλύμπου νιφόντος» (Σ 616), «Ὀλύμπου πολυπτύχου» (Υ 5). Ἡ ὠραιότερη ὅμως καὶ ἡ πιὸ ἄρτια περιγραφή τοῦ Ὀμήρου γιὰ τὸν Ὀλυμπο εἶναι ἡ μνημονευθεῖσα τῆς ζ ραψωδίας.

Οἱ ψηλότερες κορφές τοῦ Ὀλύμπου ὅπως φαίνονται ἀπὸ τὸν Προφήτη Ἥλια.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν πεδιάδα, ὅπου σήμερα δὲν ὑπάρχουν παρά τὰ ἔλη τῆς Βοιβηίδος, οἱ πλαγιές τοῦ Ὀλύμπου ὑψώνονται ὀμαλὰ πρὸς τὸν Βορρᾶ. Τὸ ὄρος ἀπλώνεται δυναμικὰ μὲ ὅλη τὴν ἀπλότητα τῶν γραμμῶν του.

Μιὰ ἀλυσίδα ἀπὸ ἄγριους καὶ ἄγρους λόφους τὸ συνδέουν μὲ τὴν Πίνδο. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς λόφους βρίσκεται τὸ πέρασμα τῆς Μελοῦνας, ἀπὸ ὅπου περνᾷ ὁ σημερινὸς δρόμος ἀπὸ τὴ Λάρισα στὴν Ἐλασσόνα. Αὐτὸς ὁ δρόμος προεκτείνεται πρὸς Βορρᾶ μέχρι τὰ Σέρβια, πλαισιώνοντας τὰ στενά τοῦ Σαρανταπόρου (τοῦ χειμάρρου μὲ τοὺς 40 «πόρους», δηλαδὴ βατὰ σημεῖα), κατόπιν συναντᾷ τὴν Μπίστριτσα (τὸν ἀρχαῖο Ἀλιάκμονα) καὶ ὀδηγεῖ στὴν Κοζάνη. Ἡ βαθειὰ κοίτη τοῦ Ἀλιάκμονα περιβάλλει ὅλη τὴν μεσημβρινὴ ἀπόληξη τοῦ βουνοῦ. Εἶναι τὰ Πιερικὰ ὄρη τῆς ἀρχαιότητος. Ἐνα φημισμένο πέρασμα τὰ χωρίζει ἀπὸ τὸν κυρίως Ὀλυμπο: τὸ πέρασμα τῆς Πέτρας πὸς τόσοι ἐπιδρομεῖς διέσχισαν κι ὅπου σήμερα περνᾷ ἓνας δρόμος πὸς συνδέει κατ' εὐθείαν τὴν Ἐλασσόνα μὲ τὴν Κατερίνη, τὴν πιὸ σημαντικὴ πόλη ἀνάμεσα στὴ Λάρισα καὶ στὴ Θεσσαλονίκη.

*

Τὸ ὄρεινὸ μας σύμπλεγμα, περιοριζόμενο ἔτσι ἀπὸ τὰ στενά τῆς Πέτρας καὶ τῆς Μελοῦνας, τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν καὶ τὸ Θερμαϊκὸ κόλπο, διαίρεται ἀκόμη καὶ μόνο του σὲ δυὸ καθαρά ξεχωριστὲς ζώνες μὲ ἓνα πέρασμα, λιγώτερο χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα, πὸς συνδέει τὶς κοιλάδες τῆς Καρυῆς καὶ τῆς Ζηλιάνας. Ἡ κοιλάδα τῆς Καρυῆς ποτίζεται ἀπὸ τὸν Διάβα πὸς διαρρέει τὴν Ἐλασσόνα καὶ πάει νὰ συναντήσῃ τὸ ρεῦμα τοῦ Ξεριᾶ, παρακλαδιοῦ τοῦ Σαρανταπόρου. Τὰ νερά τῆς κοιλάδας τῆς Ζηλιάνας τρέχουν πρὸς τὰ ἀνατολικά καὶ ἐκβάλλουν στὸ Θερ-

μαϊκό κόλπο, ανάμεσα στο Λιτόχωρο και τὸν Πλαταμῶνα, τὸ ἀρχαῖο Ἡράκλειο τῆς Πιερίας. Πρὸς νότον τῶν στενῶν ποὺ ἀνοίγουν αὐτὲς οἱ δύο κοιλάδες ἀπλώνεται τὸ ὄροπέδιο τοῦ Κάτω Ὀλύμπου, μιὰ περιοχὴ γεμάτη ἀπὸ λόφους, μερικὰ δασωμένους, ποὺ τὸ ὑψόμετρό τους ποικίλλει ἀπὸ 120 μέχρι 150 μέτρα. Ἀνάμεσά τους ἀνοίγεται σὰ μιὰ μικρὴ χαραμίδα ἡ Νεζερίτις λίμνη (ἀρχ. Ἀσκουρίς). Γνωρίζουμε ἀπὸ τοὺς μακεδονικοὺς πολέμους ὅτι αὐτὴ ἢ ἀπόκρημη πλευρὰ τοῦ Κάτω Ὀλύμπου ἦταν γιὰ τὰ Ῥωμαϊκὰ στρατεύματα ἓνα πολὺ δύσκολο πεδίο μάχης.

Βόρεια τῶν στενῶν ποὺ δημιουργοῦν ὁ Διάβας καὶ ἡ Ζηλιὰνα ὑψώνονται οἱ κορυφές τοῦ Ἄνω Ὀλύμπου. Μιὰ μόνο βαθειὰ χαράδρα διακόπτει τὴν ἐνότητα τῶν πλαγιῶν του. Τὰ νερά της συναντοῦν τὰ νερά τοῦ Διάβα καὶ μέσα στὰ μεγάλα δάση ποὺ καλύπτουν τὶς ὄχθες του βρίσκονται κρυμμένα τὸ χωριὸ τοῦ Σπαρμοῦ καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Ἡ πλευρὰ τοῦ Ἄνω Ὀλύμπου ποὺ δεσπόζει τοῦ Σαρανταπόρου εἶναι ἄγρονη, μᾶλλον ὁμαλὴ καὶ ἀπλώνεται ΝΑ πρὸς τὶς ξανθὲς πεδιάδες τῆς ἀρχαίας Περραιβικῆς Τριπολίτιδος, ὅπου περνᾷ ὁ δρόμος τῆς Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Πέτρα.

Ἡ Ὀλυμπος συγκεντρώνει τὶς ψηλὲς κορυφές του στὸ κέντρο τοῦ ὄλου ὄγκου του. Ἀπλώνονται ἀμφιθεατρικὰ γύρω ἀπὸ μιὰ βαθειὰ καὶ ἄγρια κοιλάδα ποὺ φαίνεται σὰν νὰ ἔχη σκίσει τὸ βουνὸ μέχρι τὴ θάλασσα. Ὅταν περνοῦμε ἔξω ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο, ἡ ματιὰ μας εἰσχωρεῖ ἀπὸ αὐτὴ τὴ χαραμίδα μέχρι τὰ «σωθικά» τοῦ βουνοῦ. Φαίνεται πὼς ἓνα μέρος τοῦ Ὀλύμπου ἀνατινάχθηκε μέχρι τὶς ἀκτὲς τῆς Πιερίας καὶ πὼς ἀπὸ τὰ τιναγμένα χρώματα δημιουργήθηκε ὁ τεράστιος κῶνος, στὴν κορυφὴ τοῦ ὁποῖου βρίσκεται τὸ χωριὸ Λιτόχωρο. Αὐτὴ ἢ κοιλάδα ἔχει τὸ ὄνομα τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, κρυμμένου μέσα σ' ἓνα ὄργιο βλαστήσεως, στὴ μέση περίπου τοῦ Ὀλύμπου. Ἀπ' ἐκεῖ πηγάζουν καὶ τὰ μανιασμένα νερά τοῦ Βύθου, τοῦ ἀρχαίου Ἐνιπέως, ποὺ καθυστέρησε τόσο πολὺ τὰ Ῥωμαϊκὰ καὶ Μακεδονικὰ στρατεύματα.

Ὅλη αὐτὴ ἢ πλευρὰ ποὺ βυθίζεται στὴ θάλασσα εἶναι ἀπόκρημη, δασωμένη, μυστηριώδης. Εἶναι πράγματι ὁ Ὀλυμπος μὲ τοὺς ψηλοὺς του βράχους, τὶς ἀναρίθμητες πηγές του, ἀκριβῶς ὅπως τὸν ἔψαλε ὁ Ὅμηρος σὲ μιὰ γοητευτικὴ ἐπίκληση.

Ὁ Ὀλυμπος ποὺ δεσπόζει στὴν πεδιάδα τῆς Κατερίνης μοιάζει περισσότερο μ' αὐτὸ τὸ ἀπειλητικὸ καὶ γεμᾶτο ρωγμῆς ὄρος, γιὰ τὸ ὁποῖο μᾶς μιλεῖ ὁ ἴδιος ὁ ποιητής. Στεφανώνεται ἀπὸ τὴν κανονικὴ πυραμίδα τοῦ Ἁγίου Ἡλίου, τῆς ὁποίας οἱ γκρίζες πλευρὲς πέφτουν ἀπότομα καὶ τὰ πικνὰ δάση σκεπάζουν ὅλη αὐτὴ τὴν πλευρὰ.

Ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, τέλος, τὸ βουνὸ παρουσιάζει μιὰ ἄποψη ἀκόμα πιὸ ὀλοκληρωμένη. Εἶναι πιὸ εὐδιάκριτη, πιὸ αἰθέρια. Δὲν εἶναι σπάνιο νὰ δῆ κανεὶς ν' ἀντανάκλωνται οἱ σκιές του ἀνάμεσα σὲ πινελιὲς ὄχρας καὶ βιολέττας μέσα στὰ νερά τοῦ κόλπου. Καὶ στὸ διάφανο πρωῒνὸ ἢ λάμψη τοῦ χιονιοῦ τοῦ λῦναι ἀργὰ μέσα στὰ γαλάζια ρέματα τῶν δασῶν του. Στὸ σούρουπο, ὅταν τὸ μούχρωμα σκεπάζει τὶς πλαγιές του καὶ ἡ σκιά κατακαθίξει στὶς χαράδρες του, ἢ τέλεια γραμμὴ τῶν κορυφῶν του φεγγίζει ἀκόμα μέσα στὴ νύχτα καὶ ὑψώνεται πρὸς τὸν οὐρανὸ σιγαληνὰ, σὰ μιὰ προσευχή.

*

Ποιοὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τοῦ Ὀλύμπου καὶ πὼς ἤλθαν νὰ ἐγκατασταθοῦν σ' αὐτόν; Ποιὰ ἦταν τότε ἡ μορφή του, καὶ ποιὰ στάθηκε ἢ Ὀδύσεια τῶν κατοίκων του; Τόσες ἐρωτήσεις δύσκολες στὴν ἀπάντησή τους.... Σὲ μιὰ ἐποχὴ, ποὺ ἢ ναυσιπλοῖα θὰ ἦταν ἄγνωστη, μιὰ μετανάστευση ἀπὸ τὴ θάλασσα παρουσιάζει πολὺ λίγες πιθανότητες. Ὅθι χρειάστηκε λοιπὸν νὰ διασχίσουν τὸ τεῖχος ποὺ ὑψώνονταν μπροστά τους.

Ἡ παράδοση μᾶς παρουσιάζει τοὺς Κενταύρους καὶ τοὺς Λαπίθες σὰν ὄντα ἄγρια καὶ πολεμικά, ποὺ πρῶτα διέσχισαν τὶς δασωμένες κοιλάδες βορείως τοῦ Πηνεῖου. Ἄλλὰ ὁ ἀρχαιότερος λαός, γιὰ τὸν ὁποῖον μιλεῖ ἡ ἱστορία καὶ ποὺ πρῶτος κατοίκησε αὐτὴν τὴν περιοχὴ ἦταν οἱ Πελασγοί, ποὺ οἱ Ἕλληνες θεωροῦν ὡς προγόνους των. Ἀπὸ τοὺς ἐπιζήσαντες Πελασγοὺς ἢ ὡς ἄμεσοι ἀπόγονοί τους, οἱ Περραιβοὶ ἀπετέλεσαν ἓνα λαὸ ρωμαλέο, ὀρεσίβιο καὶ πολεμικὸ, ποὺ ἔδωσε τὸν ὄνομά του στὴν Περραιβία, αὐτὴ τὴν πλευρὰ τῆς Θεσσαλίας, ἀνάμεσα στὸν Ὀλυμπο καὶ τὸν Πηνεῖο. Στὴ διάρκεια τῶν μεταγενεστέρων ἐπιδρομῶν ὑπηρετήσαν θεληματικὰ ἢ ἀθέλητα τὸν ἐπιδρομέα ὡς ὄδηγοί του.

Στὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ Ὀλύμπου, στὴ στενὴ λουρίδα γῆς ἀνάμεσα στὸν Πηνεῖο καὶ στὸν Ἀλιάκμονα, ἐξήσαν οἱ Πιερεῖς. Ἡ χώρα τους, κλειδὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐγίνε φυσικὰ τὸ πέρασμα τῶν στρατευμάτων. Εἶναι ἐπίσης ἡ χώρα τῶν Μουσῶν. «Πιερία—ἀναφανεῖ ὁ Εὐριπίδης—χώρα γοητευτικὴ, κατοικία τῶν Μουσῶν, ἱερὰ κλιτὺς τοῦ Ὀλύμπου».....

Οἱ Πιερεῖς εἶναι μᾶλλον κλάδος τῶν Θρακῶν, ἂν καὶ λίγα κοινὰ χαρακτηριστικὰ παρουσιάζουν. Ἦταν μιὰ φυλὴ ἐξαιρετικὰ προικισμένη, μὲ αὐστηρό, ἀλλὰ καὶ ἐνθουσιώδη χαρακτήρα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀπλόητης ἀργότερα σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Λάτρευαν τὸν Βάκχο καὶ ἀντλοῦσαν ἀπὸ αὐτὴ τὴ λατρεία τὴν ἐμπνευσή τους καὶ τὴ μυστικοπάθεια.

*

Στὸ τεράστιο ὄροπέδιο ποὺ ὀρθώνεται πάνω ἀπὸ τὸ σημερινὸ χωριὸ Καρυὰ ὑψωνόταν ἄλλοτε μιὰ μεγάλη μαρμαρινὴ πλάκα, ποὺ ὄριζε τὰ σύνορα τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Δίου καὶ τῆς Ὀλοοσσῶνος καὶ συγχρόνως τῆς Πιερίας καὶ τῆς Περραιβίας. Ἡ Ὀλοοσσῶν καὶ τὸ Δίον ἦσαν οἱ δύο πρωτεύουσες τοῦ Ὀλύμπου.

Ὀλοοσσῶν, Ἄλασσόνα, Ἐλασσόνα: τὸ ὄνομα δὲν ἄλλαξε καθόλου στὸ διάβα τῶν αἰώνων. Εἶναι ἢ λευκὴ Ὀλοοσσῶν τοῦ Ὀλύμπου, ὅπου ρεεῖ ὁ Τιταρήσιος, ὁ σημερινὸς Ξεριάς. Ὅταν ἐπιστρέφουμε στὴ Λάρισα ἀπὸ τὰ στενὰ τῆς Μελοῦνας τὸν ἀντικρίζουμε ἀπὸ μακριὰ στὴν ἄκρη μιᾶς μικρῆς πεδιάδας ὅπου ἀκτινοβολοῦν οἱ τροῦλλοι καὶ ὑψώνονται οἱ ὀβελίσκοι τῶν μινερέδων. Δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μικρὴ κομόπολη, ἀλλὰ μὲ τὰ ἴχνη τῶν προσφάτων πολέμων διατήρησε κάπως τὴν παλιὰ της μεγαλοπρέπεια. Ἡ ἀρχαία πόλη ἀπλωνόταν στὶς πλαγιές τοῦ ἀσβεστολιθικοῦ λόφου· σήμερὰ ἀπλώνεται κάτω ἀπὸ τὸ μεγάλο μοναστήρι τῆς Παναγίας Ὀλυμπιώτισσας. Ἡ θέση της δὲν ἦταν ὀχυρὴ, ἀλλὰ ἀποτελοῦσε ἐξαιρετικὸ παρατηρητήριο γιὰ τὸν ἔλεγχο ὄλων τῶν τριγυρινῶν περιοχῶν.

Βορινὰ τῆς Ἐλασσόνας, ἀνάμεσα στὸ Σαραντάπορο (Βούργαρη) καὶ στὶς πλαγιές τοῦ Ὀλύμπου, ἐκτείνεται ἢ ἀρχαία Τριπολίτις, μιὰ πεδιάδα μονότονη ποὺ ἀνηφορίζει ἀπαλὰ πρὸς τὰ Πιερικὰ ὄρη. Ὅ ἀποτελοῦσε πιθανώτατα μιὰ ὀμοσπονδία καὶ τὸ ὄνομά της προερχόταν ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις ποὺ ὁ Τίτος Λίβιος ὀνομάζει: Ἀζωρος, Δολίχη καὶ Πύθιον. Ἡ πιὸ σημαντικὴ ἦταν τὸ Πύθιον ποὺ προστάτευε τὸ πέρασμα τῆς Πέτρας. Ἡ Heuzey² ἀνακάλυψε τὰ θεμέλια στοὺς πρόποδες τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Σέλλος, ὅπου ὑψώνεται ὁ σημερινὸς λόφος τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.

Ἡ Ἀζωρος καὶ ἢ Δολίχη εἶναι δύσκολο νὰ τοποθετηθοῦν. Ἡ πρώτη μᾶλλον θὰ βρισκόταν στὸ ὄροπέδιο τοῦ Καστριοῦ, μεταξὺ τῆς Δούχλιστας καὶ τῶν Δεμεράδων, ἐνῶ ἢ Βουβάλα ὄριζε πιθανῶς τὴ θέση τῆς δευτέρας, στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Σαρανταπόρου. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο βρίσκουμε τὰ εῤεῖπια τοῦ Παλαιοκάστρου, εῤεῖπια μιᾶς ἐποχῆς πολὺ νεώτερης, μὰ ποὺ ἀποδεικνύει ὡστόσο πὼς ἢ θέση ἔχει κάποια σημασία.

2. Μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ 1860 ἐξέδωσε στὸ Παρίσι: Le mont Olympe et l' A karnanie.

Το όρος Όλυμπος και η κοιλάδα των Τεμπών, όπως φαίνονται από το Αίγαίο (Σχέδιο του Abraham Ortelius, 1590).

Όταν οι Περραιβοί κτυπήθηκαν από τους Λαπίθες κι αργότερα από τους Θεσσαλούς, αποσύρονταν συνεχώς πιδ ψηλά στις πτυχές του Όλύμπου και εγκαταστάθηκαν πιθανάτα στα φαράγγια της Καρυάς και του Σπαρμού, όπου θα πρέπει να αναζητήσουμε την πόλη τους Δωδώνη. Είναι η «ψυχρή Δωδώνη» που ύμνησε ο Όμηρος και που δεν θα πρέπει να την σχετίσουμε με το δοξασμένο ιερό της Ήπειρου.

Δύο άλλες πόλεις, κι οι δύο στην αριστερή όχθη του Πηνειού, δριζαν τα στενά των Τεμπών: η Γόννος στην Περραιβία, ή Φίλα στην Πιερία. Ο Heuzey τοποθετεί την πρώτη στην περιφέρεια του Δερελή και τη δεύτερη στους πρόποδες των λόφων της Ραψάνης, στην τοποθεσία Μπουρουβάρη, κοντά στις εκβολές του Πηνειού. Δεσποζόταν από το τείχος της Λαπαθοδντος, εις το οποίο αργότερα αντίσκοπαν τα Ρωμαϊκά στρατεύματα.

*

Άνάμεσα στον Πηνειό και στον Αλιάκμονα, στις όχθες του Θερμαϊκού κόλπου, βρίσκονταν οι πόλεις της Πιερίας: το Ήράκλειον, στη θέση του σημερινού Πλαταμώνα, σε μια τοποθεσία οχυρωμένη με ισχυρά τείχη³ μετά τα Λειβήθρα και η Πίμπλεια, εκεί όπου οι χείμαρροι των Καναλιών πέφτουν από τον Κάτω Όλυμπο στις παρυφές του δάσους της Καλλιπεύκης, σ' ένα ιερό μέρος, στη χώρα του Όρφέα, στο τέμενος των Μουσών. Είναι η «γοητευτική χώρα» του Εύριπίδη, όπου ανάμεσα στην χλόη και στα διάφανα νερά νομίζει κανείς πως αναγνωρίζει τον βράχο των ποιητών και την ιερή πηγή. Τα Λειβήθρα πιθανάτα καταστράφηκαν από τις πλημμύρες της Ζηλιάνας. Δεν

3. Το τείχος που σώζεται μέχρι σήμερα είναι της Βυζαντινής εποχής αναφέρεται από τον XI αιώνα.

βρίσκουμε πια κανένα ίχνος ούτε απ' αυτήν, αλλά ούτε και από την Πίμπλεια.

Μόλις διασχίσουμε τον Ένιπέα φθάνουμε σε μια ελώδη πεδιάδα, σκεπασμένη από μια οργανιστική βλάστηση και συναντούμε ύστερα από ένα τεράστιο γύρο τα φτωχικά Καλύβια της Μαλαθριάς. Εκεί βρισκόταν η πόλις Δίον, ή πιδ πλούσια και ή πιδ μεγαλόπρεπη πόλη του Όλύμπου. Η θέση της δεν ήταν οχυρή, αλλά πλεονεκτική, γιατί βρισκόταν στη διασταύρωση των δύο περασμάτων: των Τεμπών και της Πέτρας. Δεν ήταν μεγάλη, αλλά τα τείχη της ήταν περίφημα. Θαύμαζε κανείς ένα πλήθος από κτίρια, ολόκληρο στρατό από αγάλματα εφίπων και ένα ναό αφιερωμένο στο Δία. Ο Πausanias βεβαιώνει πως ο τάφος του Όρφέως — μια κολόνα με μία μαρμάρινη λύρα σαν επίστεψη — μεταφέρθηκε εκεί μετά την καταστροφή των Λειβήθρων. Τα άργα νερά του Βαφίρα έλουζαν τα τείχη της και χάριζαν σ' όλη αυτή την περιοχή μία θαυμαστή ευφορία. Ο Βασιλιάς Αρχέλαος ίδρυσε εδώ ένα θέατρο και ένα στάδιο και οργάνωσε προς τιμή του Διός και των Μουσών μία πανήγυρη. Μετά απ' αυτόν όλοι οι βασιλιάδες της Μακεδονίας συναγωνίζονταν για την λαμπρότητά της. Έγινε μια πόλη τελετών, επίδειξεως, και απολαύσεων και απέδειξε πως οι Έλληνες και οι Μακεδόνες δεν ήταν πια χοντροκομμένοι βάρβαροι⁴.

*

Το 480 π.Χ. στην τρίτη εκστρατεία των Περσών ο Ξέρξης, αφού ξεπέρασε τα δύο τεράστια εμπόδια του Έλλη-

4. Την εποχή που γράφτηκε αυτή η μονογραφία δεν είχε ακόμη αποδειχθεί επιστημονικά ότι οι Μακεδόνες ήταν Έλληνες. Επίσης άπορεί κανείς για την ανακρίβεια του συγγραφέα, που τοποθετεί τις γιορτές αυτές στα τέλη του Ε' π.Χ. αι. (Σ.Μ.).

σπόντου και τῆς Χαλκιδικῆς, σταμάτησε στους πρόποδες τοῦ ἰσχυροῦ τείχους τοῦ Ὀλύμπου. Ἐδῶ δὲν ἦταν πιά τὸ πρόβλημα πῶς νὰ ἀνοίξη μία διώρυγα γιὰ τὶς τριῆρεις του. Ἐπρεπε νὰ ἐγκαταλείψη τὸν στόλο του καὶ νὰ διασχίσει τὸ ὄρος. Μπρὸς στὸ ὕψος αὐτοῦ τοῦ ὄχρου ἴσως νὰ ὑποχωροῦσε, ἂν δὲν τὸν βοηθοῦσαν οἱ Περραιβοί, πού, θέλοντας καὶ μὴ, ὑποχρεώθηκαν νὰ τὸν ὀδηγήσουν στὴν Τριπολίτιδα ἀπὸ τὰ περάσματα πού μόνο ἐκεῖνοι ἐγνώριζαν. Διάλεξαν βέβαια τὴν Πέτρα πού ὀδηγεῖ στὸ Πύθιον, τὸ μόνο τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη πέρασμα, πού θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ διαβῆ. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν μᾶς δίνει καμμιά πληροφορία σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Μᾶς λέει μόνο πῶς ὁ Ξέρξης ἀνάγκασε τὸ ἕνα τρίτο τῶν στρατιωτῶν του νὰ καταστρέψῃ τὰ πυκνὰ δάση πού σκέπαζαν τοὺς λόφους τῆς Πιερίας. Ὄταν ξεπεράστηκε αὐτὴ ἡ δυσκολία ὁ Ξέρξης συνέχισε τὸ δρόμο του στὴν Θεσσαλία καὶ δὲν σταμάτησε πιά, παρὰ μόνο στὶς Θερμοπύλες, μιὰ δευτέρη ἀμυντικὴ γραμμὴ, πού μόνο ἡ προδοσία τοῦ ἐπέτρεψε νὰ τὴν ὑπερφαλαγγίσει. Ἡ Πέτρα στάθηκε πέρασμα καὶ γιὰ ἄλλα στρατεύματα. Τὴν διέσχισε ὁ Βρασιδάς στὴν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῆς Χαλκιδικῆς, ὁ Ἀγησίλαος ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Ἀσία, ὁ Κάσσανδρος στὴν ἐπιχείρησή του ἐναντίον τῆς Ὀλυμπιάδος. Τέλος ἀπὸ τὰ στενὰ τῆς Πέτρας ὁ Αἰμίλιος Παῦλος περικύκλωσε τὶς γραμμὲς τοῦ Περσέα πού κατέφυγε στὸν Ἐνιπέα. Τὸ πέρασμα ὀχυρώθηκε ἀπὸ τοὺς βασιλιάδες τῆς Μακεδονίας. Τὸ ὄνομά του προῆλθε ἀπὸ ἕνα τεράστιο βράχο, ἕνα εἶδος ἀκρωτηρίου, πού ὀρθώνεται μέσα στὴν χαράδρα καὶ τὸ περιζώνουν ὀλόγυρα νερά. Σήμερα ἀκόμη στεφανώνεται ἀπὸ ἕνα μοναχικὸ ἐρείπιο πού προκαλεῖ μιὰ παράξενη αἴσθηση ἀνάμεσα στὰ βράθρα.

*

Τὴν ἐποχὴ πού ἡ Μακεδονικὴ δύναμη ἔφθασε στὸ ἀπόγειό της, ὁ Ὀλυμπος ἔγινε ἕνα πραγματικὸ πεδίο μάχης. Τόσο γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὅσο καὶ γιὰ τοὺς Μακεδόνες εἶναι μιὰ γνωστὴ περιοχὴ, συνεχὲς πέρασμα στρατευμάτων, ἀλλὰ οἱ ἀναφορὲς σ' αὐτὸν εἶναι σπάνιες ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἐποχῆς.

Γιὰ τὸ Φίλιππο τὸ Β' αὐτὸ τὸ τείχος δὲν εἶναι πιά ἕνα ἐμπόδιο· τὸ διαπέρασε σ' ὅλες τὶς ἐπιχειρήσεις του στὴν Ἑλλάδα καὶ στὶς διαιτησίες του ἀνάμεσα στοὺς γείτονες. Στὴν ἐποχὴ τοῦ β' Μακεδονικοῦ πολέμου (197 π.Χ.) ὁ Φίλιππος ὁ Ε' δὲν ἀρκέσθηκε ν' ἀντιμετώπισῃ τοὺς Ρωμαίους στὰ στενὰ τοῦ Κάτω Ὀλύμπου· πρόλαβε τὴν ἐπιθεσή τους καὶ μετέφερε τὸν πόλεμο στὴ Θεσσαλία. Νικήθηκε στὶς Κυνὸς Κεφαλὲς καὶ ἀποσύρθηκε στοὺς Γόννους, ὅπου συγκέντρωσε τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ του καὶ ὑπέγραψε εἰρήνη.

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Φιλίππου Ε' ὁ γιός του ὁ Περσεὺς ἄρχισε καὶ πάλι τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Ρωμαίων. Ἡ πρώτη του φροντίδα ἦταν νὰ καταλάβῃ τὰ στενὰ τῶν Τεμπῶν, πάντα κλειστὰ στοὺς ἐχθροὺς τῆς Μακεδονίας, πάντα ἀνοιχτὰ στοὺς Μακεδόνες γιὰ νὰ κατεβοῦν στὴ Θεσσαλία.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Μάρκιος Φίλιππος, Ρωμαῖος ὑπάτος, προχωρεῖ στὸν Ὀλυμπο καὶ στρατοπεδεύει ἀνάμεσα στὴν Ἀζωρο καὶ στὴν Δολίχη. Ἐκεῖ συγκεντρώνει τὶς πληροφορίες τῶν ὀδηγῶν του καὶ κάνει συμβούλιο. Δυὸ περάσματα προσφέρονται στὴν ἐκλογὴ του, τῆς Πέτρας καὶ τῶν Καμβουνίων ὁρέων (ὁ σημερινὸς Σαραντάπορος). Κατὰ τὸν Τίτο Λίβιο χρειάζοταν ἀκόμη λίγος δρόμος μέχρι νὰ φθάσῃ στὴν διασταύρωση αὐτῶν τῶν δρόμων. Ἀλλὰ σὰν φρόνιμος στρατηγὸς ὁ Μάρκιος ἤξερε τί σφάλμα θὰ διέπραττε ὀδηγώντας τὸν στρατὸ του σ' ἕνα στενὸ, πού μιὰ χούφτα ἀνθρώπων μπορούσε εὐκόλα νὰ ὑπερασπίσει. Ἔτσι προτίμησε νὰ κατευθυνθῆ πρὸς τὸν Κάτω Ὀλυμπο ὅπου, παρὰ τὶς δυσκολίες τοῦ ἐδάφους, θὰ μπορούσε νὰ ἀναπτύξῃ τὶς δυνάμεις του ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ. Ἐγκατέ-

λειψε λοιπὸν τὴν πρώτη του κατεύθυνση καὶ στράφηκε νοτιοανατολικά. Ὁ Τίτος Λίβιος δὲν διευκρινίζει τὰ ὄνοματα αὐτῶν τῶν θέσεων, ἀλλὰ ἡ μόνη πεδιάδα πού θὰ χρησιμοποίησε ὁ ὑπάτος θὰ ἦταν τοῦ Σπαρμού. Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὅλη ἡ περιοχὴ ἦταν σκεπασμένη ἀπὸ τεράστια δάση μὲ καστανιὲς καὶ ὑπῆρχαν μόνο δυσκολοδιάβατα μονοπάτια. Καὶ νὰ φανταστῆ κανεὶς τὴν προέλαση αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ τῶν 37.000 ἀνθρώπων μὲ τοὺς ἐλέφαντες, τὸ ἵπικὸ καὶ τὰ ἐφόδια γιὰ περισσότερο ἀπὸ ἕνα μῆνα!... Ὄταν πέρασαν τὰ δάση βγήκαν στὴν πεδιάδα τοῦ Σπαρμού, περιτριγυρισμένη ἀπὸ λόφους. Μετὰ ἀπὸ δύο μέρες πορεία ἡ Ρωμαϊκὴ ἐμπροσθοφυλακὴ κατέλαβε τὸν πύργο τοῦ Εὐδιέρου, τοῦ ὁποῖου ὁ Τίτος Λίβιος δὲν καθορίζει τὴ θέση, ἀλλὰ ὁ Heuzey τὸν τοποθετεῖ σ' ἕνα μικρὸ βουνό, πού σήμερα λέγεται Δερνάζα (1150 μ.) μεταξύ τῶν πεδιάδων τοῦ Σπαρμού καὶ τῆς Καρυᾶς.

Ἀφοῦ ὁ Μάρκιος πέρασε αὐτὸ τὸ λόφο καὶ διέσχισε τὸ ὄροπέδιο τῆς Καρυᾶς ἔπρεπε νὰ διαβῆ τὸ χεῖμαρρο τῶν Καναλιῶν, γιὰ νὰ φθάσῃ κατευθεῖαν στὶς παρυφῆς τῆς Πιερίας. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἄγρια περιοχὴ, γεμάτη δάση καὶ βράχους. Αὐτὴ ἡ δίοδος τοῦ φάνηκε ἀδιάβατη καὶ ὁ Τίτος Λίβιος μᾶς λέει πῶς συνέχισε τὸ δρόμο του πρὸς τὴ λίμνη Ἀσκουρίδα, τὴ σημερινὴ Νεζερό.

Μόλις ὁ ὑπάτος ἔφθασε στὶς ὄχθες της μὲ τὸ κύριο μέρος τοῦ στρατοῦ του, ἕνας ἀγγελιοφόρος τοῦ ἀνάγγειλε πῶς ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ συνάντησε τὸν ἐχθρό.

Ὁ Περσεὺς πληροφορήθηκε ὅτι οἱ Ρωμαῖοι πλησίαζαν, ἀλλὰ μὴ γνωρίζοντας ποιά κατεύθυνση θὰ ἔπαιρναν ἔστειλε τὸν Ἀκκληπίδοτο ἐπικεφαλῆς 10.000 ὀπιλιτῶν νὰ καταλάβουν τὰ Καμβούνια, ἐνῶ τὸν Ἰπίπια τὸν ἔστειλε στὸ ὄχρου τῆς Λαπαθοῦντας. Ὁ Περσεὺς ὁ ἴδιος, πολὺ ἀναποφάσιτος, στρατοπέδευσε στὸ Δῖον.

Τὸ κύριο τμήμα τοῦ Ρωμαϊκοῦ στρατοῦ κατέλαβε τότε

Δύο παλαιοὶ ληστὲς τοῦ Ὀλύμπου.
(Δεξιὰ ὁ Καπετάν - Λιόλιος).

Ένα ψηλό λόφο (πιθανότατα της Μεταμορφώσεως 1590 μ.) και εκεί στρατοπέδευσε. «Από αυτή την ψηλή κορφή, λέει ο Τίτος Λίβιος, διακρίνει κανείς όλη τη χώρα από τη Φίλα ως το Δίον και όλη τη θάλασσα: αυτή η θεά ένθουσιασε τους στρατιώτες: έβλεπαν μπροστά τους το τέρμα των ταλαιπωριών τους, το έδαφος και τις δυνάμεις του έχθρου».

Σύμφωνα με τις πληροφορίες των οδηγών του ο Μάρκιος υπολόγιζε να καταλάβει την περιοχή της Ραψάνης κι απ' εκεί να κατεβή στη Φίλα, στις έκβολές του Πηνειού. Μετά την κοιλάδα των Τεμπών υπήρχε πιά εύκολος δρόμος. Άλλά το πέρασμα ήταν φραγμένο από το φρούριο της Λαπαθούντος (πού ο Ηευzey τοποθετεί στον Άγιο Ήλία) και οι άνθρωποι του Ήππια κατείχαν όλη τη γύρω περιοχή και σε απόσταση μόλις ενός μιλίου από το Ρωμαϊκό στρατόπεδο.

Η μάχη άρχισε: άλλ' όπως κανένα από τα δύο στρατεύματα δεν είχε άρκετό χώρο για να αναπτυχθί, ο άγώνας κινδύνευε να παραταθί κι ή θέση των Ρωμαίων γινόταν κρίσιμη, απ' άφορμή την έλλειψη των εφοδίων. Τότε ο Μάρκιος αποφάσισε να αλλάξει κατεύθυνση κατεβαίνοντας από τη βορινή άπόκρημη πλευρά που καλύπτεται από το όνομαστό δάσος της Καλλιπεύκης, που αναφέρει ο Τίτος Λίβιος. Ο Ηευzey πού άκολούθησε την διαδρομή του Ρωμαϊκού στρατού μäs δίνει αυτή την περιγραφή:

«Ποτέ δεν είδα τίποτε το πιά άγριο και το πιά θαυμαστό απ' τις πλαγιές του Κάτω Όλύμπου, απ' όπου και πέρασα. Είναι ένα τεράστιο δάσος που σκεπάει με την πυκνότητά του μιά ολόκληρη περιοχή από κρημνούς και χειμάρρους. Στις δασωμένες μέχρι κάτω χαράδρες περνούν με θόρυβο νερά γοργά και διάφανα. Το σφρϊγος και ή ποικιλία της βλαστήσεως είναι άπίστευτα. Τα δέντρα της πεδιάδας που με το ύψος τους προξενούν έκπληξη, οί πρά-

σινες βελανιδιές και προπαντός τα τεράστια πλατάνια άνεβαίνουν άκολουθώντας την κοίτη των χειμάρρων μέχρι τη ζώνη της καστανιάς και σχεδόν μέχρι τα έλατα. Καταλαβαίνουμε πώς, διασχίζοντας αυτήν την άδιάβατη έρημιά, ολόκληρος στρατός διέφυγε την προσοχή του έχθρου, πού νόμιζε ότι είχε όπισθοχωρήσει. Χρειάσθηκα δυο μέρες για να διασχίσω τις πλαγιές σ' όλο τους το πλάτος απ' το νοτιά ως το βοριά. Φυσικά δεν έλιζα να ξαναβρω άκριβώς το δρόμο των Ρωμαίων: ήμουν όμως τουλάχιστον σίγουρος ότι σε κάποιο σημείο θα συναντούσα τη γραμμή που άκολουθήσαν. ... Παρ' όλ' αυτά δε νομίζω πώς οί Ρωμαίοι κατέβηκαν από τις πλαγιές μεταξύ Νεζερου και Πούρλιας: πήραν έντελώς βορειανατολική κατεύθυνση, όσο το δυνατό μακρύτερα από τον έχθρο, τον όποιο ή όπισθοφυλακή, μένοντας την πρώτη ήμέρα στην κορυφή, κρατούσε σε απόσταση. Μάλλον άρχισαν αυτή τη δύσκολη και επικίνδυνη κατάβαση από το χωριό Σκοτίνα και τη Μονή Παντελεήμονος. Η Μονή Παντελεήμονος αίωρείται μέσα στις καστανιές πάνω από το Τούρκικο φρούριο του Πλαταμώνα που βλέπουμε στην άκτή της θάλασσας... Άπό τη Σκοτίνα στους πρόποδες του βουνού το μονοπάτι διασχίζει δάση λιγώτερο πυκνά. Προσπάθησα να φαντασθώ μέσα σ' αυτά τα δάση μιά μεγάλη διάβαση άνοιγμένη με τσεκούρια και όλη αυτή την άτακτη μάζα του στρατού που άπλωνόταν μάλλον, όπως λέει ο Τίτος Λίβιος, παρά κατέβαινε. Το Ήππικό, οί άποσκευές και τα ζώα, που ήταν μεγάλο εμπόδιο, προχωρούσαν μπροστά με τους έλέφαντες που τους έβαζαν με δυσκολία να γλιστρούν σε σχεδιασμένες κατηγορικές γραμμές: οί λεγεώνες άκολουθούσαν. Άπό τη Σκοτίνα χιασθήκαμε τουλάχιστον 4 ώρες για να φτάσουμε στα ριζά των τελευταίων πλαγιών. Έκει στην παρυφή της πεδιάδας ύψώνονται λόφοι με έλαιώνες. Έκει, υπάρχουν και τα ερείπια του μικρού μοναστηριού της Παναγίας. Σ' αυτόν τον λόφο, ο Ρωμαίος ύπατος, άφου χρειάστηκε 3 μέρες για να κατεβή, τέλος στρατοπέδευσε: το πεζικό είχε καταλάβει το λόφο, ενώ το Ήππικό στρατοπέδευσε στην παρυφή της πεδιάδας...».

Αυτή ή τολμηρή πορεία κράτησε έννια μέρες και θα κατέληγε σε καταστροφή, αν ο Περσεύς δεν έδειχνε τέτοια αδράνεια. Πληροφορήθηκε τη διάβαση των Ρωμαίων ενώ έπαιρνε το λουτρό του, πράγμα που δείχνει πόσο δεν την περίμενε! Φωνάζει άμέσως τον Ήππια και τον Άσκληπιόδοτο: έγκαταλείπει όλα τα περάσματα στον έχθρο: καιεί τον στόλο του από φόβο μην πέση στα χέρια των Ρωμαίων και μεταφέρει όλα τα πλούτη του και άρκετά άγάλματα από το Δίον στην Πύδνα.

Ο Περσεύς όπισθοχωρεί στην άριστερη όχθη του Ήνιπέως. Όπως είδαμε ο Ήνιπέυς ρέει πέρα από την κοιλάδα του Άγίου Διονυσίου. Το καλοκαίρι δεν είναι παρά μιά στενή λουρίδα νερού, αλλά στην κακή εποχή ή σε στιγμές θύελλας γεμίζει και παρασύρει τα πάντα στο πέρασμά του. Κατά την διάρκεια του χειμώνα και ένα μέρος της άνοιξης οί δυο στρατοί έμειναν σ' αδράνεια, χωρισμένοι από ένα άπλό χειμάρρο: τα δυο στρατόπεδα ήσαν τόσο κοντά, ώστε οί διαταγές δίνονταν με χαμηλή φωνή.

Στο μεταξύ ο Αϊμίλιος Παύλος διεδέχθη τον Μάρκιο Φίλιππο. Μην ελπίζοντας πώς θα ξεπεράση το εμπόδιο, άλλαξε θέση από το στενό της Πέτρας. Ένώ έβαζε σε άνησυχίες τον Περσέα με τις διάφορες προσποιήσεις του, δυο από τους στρατηγούς του ο Σκιπίων Νασίκα και ο Φάβιος Μάξιμος, ξαναγύρισαν στην Περραιβία από την ελεύθερη πλέον κοιλάδα των Τεμπών. Βάδισαν προς το Πύθιον πού το υπεράσπιζαν 5.000 Μακεδόνες.

Η σύγκρουση έγινε πιθανότατα στα περίχωρα του σημερινού χωριού Άγιος Δημήτριος, μοναδική θέση όπου οί στρατοί μπορούσαν να κινηθούν εύκολα. Ο βράχος της Πέτρας ήταν άφύλαχτος. Οί Ρωμαίοι ξαφνικά κατέλαβαν την πεδιάδα της Κατερίνης και ο Περσεύς, από φόβο μή-

Ο λοχίας συνοδός μας σκότωσε ένα αετό και τον επιδεικνύει για τις θαυμαστές διαστάσεις του.

πως χτυπηθῆ ἀπὸ δυὸ πλευρῆς, ἀναγκάσθηκε ν' ἀποσυρθῆ στὴν Πύδνα, ἐγκαταλείποντας ὅλα τὰ φυσικὰ ὄχυρά. Ἡ μάχη πιά ἦταν ἀναπόφευκτη. Καὶ δὲν ἔγινε ἀκριβῶς στὴν Πύδνα, ἀλλὰ στὴ μεγάλη πεδιάδα τῆς Κατερίνης ὅπου τὸ Μαυρονέρι καὶ ὁ Πέλεκας ἐνώνουν τὰ νερά τους. Στὸν Πλούταρχο ἀναφέρονται μὲ τὰ ὀνόματα Αἴσιον καὶ Λευκος. Ἐδῶ ἦταν γραφτὸ νὰ καταστραφῆ ἡ Μακεδονικὴ δύναμη. «Μιά ὥρα πεισματικῆς μάχης ἔβαλε τέρμα σ' ἓνα πόλεμο, ποὺ κράτησε τέσσερα χρόνια».

*

Κάτω ἀπὸ τὴ Ρωμαϊκὴ κυριαρχία ὁ Ὀλυμπος λησμονήθηκε. «Χωρίζει πιά, χωρὶς ἰδιαίτερη σημασία, λαοὺς ὑποταγμένους καὶ εἰρηνικοὺς» καὶ δὲν ξανασυναντοῦμε τὸ ὄνομά του παρὰ τὸ μεσαίωνα, ὅταν καινούργιες εἰσβολὲς ἀντισκόφτουν στοὺς πρόποδες του. Κατὰ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ πατήθηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σέρβους. Εἶναι ἀλήθεια πὼς οἱ βάρβαροι ἔφθαναν κυρίως ὡς μετανάστες παρὰ ὡς κατακτητῆς. Γι' αὐτοὺς ὁ Ὀλυμπος δὲν ἦταν πιά ἓνα τεῖχος ἢ ἓνα πεδίο μάχης, ἀλλὰ ἓνα καταφύγιο ὅπου κάνουν τὶς οἰκιστικῆς τους ἐγκαταστάσεις.

Βρίσκουμε στὰ τοπωνύμια, τῶν δυτικῶν προπαντὸς περιοχῶν τοῦ Ὀλύμπου, βέβαια ἴχνη τῆς παραμονῆς των. Ἐτσι στὴν μικρὴ πεδιάδα τῆς Ἐλασσόνας, στὰ ριζὰ τοῦ Ὀλύμπου, πνιγμένο μὲς τ' ἀμπέλια, τὸ ὄμορφο χωριὸ Τσαριτσάνη καὶ πιὸ ψηλά ἀκόμα τὸ μοναστήρι Βαλέτσικο ἔχουν ὀνόματα σλαβικά. Τὸ Τσαριτσάνη ποὺ τὸ ἔγραφαν ἐξίσου Τσαριτσάινα σημαίνει βασιλικὸ χωριό. Καὶ τὸ μοναστήρι Βαλέτσικο ἦταν ἀρχικὰ βουλγάρικο, πρὶν γίνῃ Ἑλληνικόν. Τὸ παιδί στὸ ὅποιο ὀφείλει τ' ὄνομά του καὶ τὴν ἰδρυστὴν ποὺ ἦταν γιὸς ἐνὸς Βουλγάρου βασιλιά. Σ' αὐτὴν τὴν ἴδια πεδιάδα τῆς Ἐλασσόνας, κυλᾷ ὁ Βούλγαρης, ὄνομα μὲ χαρακτηριστικὴ καταγωγὴ. Μιὰ βουνοκορφὴ, λίγο μακρύτερα, λέγεται Βουλγάρα. Βρίσκουμε σλάβικα ὀνόματα μέχρι τὶς ψηλότερες κορφές τοῦ Ὀλύμπου, ὅπως Ραντομίρ, περιοχή ποὺ χωρίζει τὸ ὕψωμα Καρούτια ἀπὸ τὴν κοιλάδα Ξερολάκκι καὶ Μύτκα (αἰχμὴ), ὄνομα ποὺ οἱ κάτοικοι τοῦ Λιτόχωρου ἔδιναν στὴν πιὸ ψηλὴ κορφὴ τοῦ Ὀλύμπου.

*

Ἡ εἰσβολὴ τῶν Βλάχων φαίνεται πὼς συνέπεσε μ' αὐτὴ τῶν Σλάβων ἢ ἔγινε λίγο ἀργότερα. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ Χ αἰῶνα ἡ Θεσσαλία κατελήφθη ἀπὸ αὐτὲς τὶς νομαδικὲς ὀρδὲς καὶ τὸν ΧΙΙ παίρνει ἡ ἴδια τὸ ὄνομα Μεγάλῃ Βλαχία, ποὺ τὸ κράτησε μέχρι τὴν τουρκικὴν κατάκτηση.

Οἱ Κουτσόβλαχοι ποὺ κατέχουν ἀκόμη σήμερα ὀρισμένες ψηλὲς κορφές τοῦ Ὀλύμπου εἶναι πιθανῶς λείψανα αὐτῶν τῶν παλιῶν λαῶν. Ἡ ἀγάπη τους γιὰ τὸν καθαρὸ ἀέρα καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοὺς ἐσπρωξε νὰ κτίσουν χωριά, ποὺ κρέμονται στὶς πλαγιές τοῦ Ὀλύμπου. Τὰ δύο κυριώτερα εἶναι τὸ Βλαχολίβαδο καὶ ὁ Κοκκινοπλὸς ποὺ κυριαρχοῦν σ' ὅλη τὴν πεδιάδα τῆς ἀρχαίας Τριπολίτιδος.

Ἄλλὰ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Βλάχους, βοσκοὶ στὸ ἐπάγγελμα, ζοῦσαν μὲ τὰ πολυάριθμα κοπάδια τους ἀκόμη ψηλότερα, στὰ πιὸ ἀπρόσιτα βοσκοτόπια. Κατοικοῦσαν μέσα σὲ κάτι τοίχους ἢ σ' ἀπλῆς καλύβες ἀπὸ κλαδιά, ποὺ τὶς παρατοῦσαν ὅσο πλησίαζε ὁ χειμώνας γιὰ νὰ τὶς ξαναβροῦν στὶς πρῶτες μέρες τῆς ἀνοιξῆς. Ἐμείναν στὴν ψυχὴ νομάδες καὶ δὲν ἀποκτοῦν τὸ χαρούμενο καὶ εὐτυχισμένο ὕψος, παρὰ μόνο ὅταν ξεκινοῦν γιὰ τὰ ψηλῶματα. Ὁλος ὁ ἐνθουσιασμός τους μοιάζει νὰ ξεσπᾷ μὲ ἓνα ἐπιφώνημα ποὺ βρίσκεται ἀδιάκοπα τὰ χεῖλη τους: «Χάιντι, ἐμπρός!!». Ἡ γλώσσα ποὺ μιλοῦν μεταξὺ τους εἶναι ἓνα περίεργο μείγμα ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν, ἀρκετὰ εὐκολονόητο, καὶ ποὺ τοὺς ἔδωσε τὸ ὄνομα κουτσόβλαχοι, δηλαδὴ χλωοὶ βλάχοι (ἢ μάλλον ἐκεῖνοι ποὺ ἡ γλώσσα τους εἶναι χλωή).

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς ὁ Ὀλυμπος ἔπαιξε ἓνα ρόλο τὸ ἴδιο περίπου σημαντικόν, ὅπως στὴν ἐποχὴ τῆς Μακεδονικῆς ἀκμῆς. Ὅχι σὰν πεδίο μάχης, ὄχι σὰν τεῖχος γιὰ τὰ στρατεύματα — ἢ πρόοδος τῆς ναυσίπλοιας ἀχρήστευσε αὐτὸ τὸ ἐμπόδιο — ἀλλὰ σὰν τελευταῖο καταφύγιο τῶν νικημένων λαῶν, σὰν κρησφύγετο τῶν ἀρματολῶν καὶ τῶν κλεφτῶν.

Κατακτώντας τὴν Θεσσαλία οἱ Ὀθωμανοὶ δὲ συνάντησαν ἀπὸ τοὺς κατοίκους, παρὰ μιὰ ἀδύνατη ἀντίσταση κί ἀρχικὰ αὐτὴ ἢ εἰσβολὴ ἦταν περισσότερο εἰρηνικὴ. Οἱ πασάδες, στοὺς ὁποίους ὁ Σουλτᾶνος παραχώρησε αὐτὲς τὶς περιοχές, ἐγκαταστάθηκαν χωρὶς μεγάλες δυσκολίες καὶ μοίρασαν χωρὶς τὰ πασαλίκια τους σὲ τσιφλίκια, ἓνα εἶδος τιμαρίων, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων βρίσκονταν μεγάλοι κτηματίες, ὑποτελεῖς στὸν πασά. Οἱ χωρικοὶ συνέχισαν νὰ δουλεύουν τὴν γῆ, δίνοντας στοὺς νέους ἀφέντες τους ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν παραγωγὴ. Οἱ Ἕλληνες ἔγιναν ἔτσι γεωργοὶ τῶν Τούρκων. Τὸ Δερελῆ, τὸ Μπαμπᾶ, τὸ Μπαλαμούτι καὶ ἡ εὐφορὴ περιοχή ποὺ ἐκτείνεται στὴν εἰσοδο τῆς κοιλάδας τῶν Τεμπῶν ἀποτελέσανε τὰ πρῶτα τσιφλίκια. Ἀντίθετα, οἱ κάτοικοι τῶν βουνῶν ποὺ περιβάλλουν τὴν Θεσσαλία, καὶ κυριώτατα οἱ κάτοικοι τοῦ Ὀλύμπου, ἀντιστάθηκαν στὸν κατακτητὴν χωρὶς καὶ ἔγιναν γι' αὐτὸν οἱ πιὸ πεισματικοὶ ἀντίπαλοι. Λήστευαν τὰ στρατεύματα, ἀργυρολογοῦσαν τὰ χωριά καὶ δὲ λυπήθηκαν οὔτε τοὺς συμπατριῶτες τους, ποὺ τοὺς ἐλεεινολογοῦσαν γιὰ τὴν ὑποταγὴ τους στὸν κατακτητὴ. Αὐτὲς οἱ ληστείες καὶ οἱ ἀρπαγὲς τοὺς ἔδωσαν τὸ ὄνομα: κ λ έ φ τ ε ς, ποὺ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τοὺς ταίριαζε ἀπόλυτα.

Οἱ Τούρκοι, ἐπειδὴ φοβοῦνταν νὰ συγκρουσθοῦν μὲ τὸσο ἰσχυροὺς καὶ ἀκαταγώνιστους ἐχθροὺς, προτίμησαν νὰ συνεννοηθοῦν μαζί τους καὶ μὲ ὄρους εὐνοϊκοὺς. Εἰσπράττοντας ἓνα μικρὸ φόρο, τοὺς ἀναγνώρισαν τὸ δικαίωμα νὰ ζοῦν ἀνεξάρτητα στὶς ὄρεινές περιοχές καὶ νὰ διοικοῦνται σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους των. Γιὰ τὴν κοινὴ τους ἀσφάλεια καὶ γιὰ τὴν διατήρηση τῶν δικαιωμάτων ποὺ τοὺς παραχωρήθηκαν ἀπόκτησαν ἀκόμη καὶ τὴν ἀδεια νὰ διατηροῦν μιὰ κανονικὴ πολιτοφυλακὴ. Αὐτὴ ἡ πολιτοφυλακὴ εἶχε τὴν εὐθύνῃ γιὰ τὴν περιφρούρηση τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τὴν περιστολὴ τῶν ληστειῶν καὶ τῆς βίας. Τὴν ἀποτελοῦσαν ἀποκλειστικὰ Ἕλληνες καὶ ἡ καταβολὴ τοῦ μισθοῦ των βάραινε τὸν Ἑλληνικὸν πληθυσμό. Οἱ ἄνδρες ποὺ τὴ συγκροτοῦσαν ὀνομάζονταν ἀρματολοὶ, δηλ. ἀρματομένοι, ἔνοπλοι, καὶ κάθε σῶμα ἔπαιρνε τὸ ὄνομα Ἄρματολίκι. Τὸ σῶμα διοικοῦνταν ἀπὸ τὸν Καπετάνιο, τοῦ ὁποίου τὸ ἀξίωμα μεταβιβαζόταν ἀπὸ πατέρα σὲ γιόν. Οἱ στρατιῶτες τοῦ Καπετάνιου λέγονταν «παλληκάρια», μιὰ ἔκφραση ἰσοδύναμη μὲ τὸ «γενναῖοι». Ὁ πρῶτος ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς γενναίους διοριζόταν ἀπὸ τὸν Καπετάνιο βοηθὸς ἢ γραμματικὸς του. Ὁ κάθε ἄνδρας ἦταν ὀπλισμένος μὲ ἓνα τουφέκι, ἓνα σπαθὶ καὶ ἓνα μεγάλο μαχαίρι. Φοροῦσε ἓνα εἶδος χιτῶνα, στολισμένο μ' ἀσημένια κουμπιὰ σὲ πυκνὲς σειρές.

Ὅπως μορεῖ νὰ δῆ κανεὶς σ' ἓνα ἀπὸ τὰ κλέφτικα τραγούδια ποὺ συνέλεξε ὁ Fauriel⁵, ὁ Ὀλυμπος ἦταν χωρισμένος σὲ τέσσερα Ἄρματολίκια ἢ Πρωτᾶτα: Ἐλασσόνα, Κατερίνη, Πλαταμώνας, Κρανιά. Τὰ ὄρια τῶν τεσσάρων αὐτῶν Πρωτᾶτων ἐσμιγαν στὴν κορφὴ τοῦ βουνοῦ. Ἐτσι ὁ Ὀλυμπος ἔγινε τὸ «κέντρο τῶν γενναίων», τὸ «ἱερὸ βουνὸ τῶν Κλεφτῶν».

Μὲ τοὺς ἀρματολοὺς οἱ Ἕλληνες διατήρησαν μιὰ κάποια ἀνεξαρτησία καὶ δὲν ἦσαν ὀλότελα ὑπόδουλοι στοὺς βαρβάρους. Ἄλλὰ οἱ πασάδες χωρὶς μετάνοισαν γιὰ τὴν ἀνοχὴ τους. Αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς ἀνεξαρτησίας πλήγωνε τὸ γόητρό τους καὶ δὲν ἐνοιώθαν στιγμὴ ἡσυχίας, προτοῦ προσαρτήσουν καὶ τὰ τελευταῖα ἐλεύθερα χωριά. Στὸ μεταξύ, τὸ Διβάνι δημιούργησε νέα λειτουργήματα, ποὺ παρεῖχαν

5. C. Fauriel, «Chants populaires de la Grèce Moderne» Paris 1824.

Τὸ ὄρος Ὀλυμπος ὅπως φαίνεται ἀπὸ τῆ Λάρισα (Σχέδιο τῶν ἀρχῶν τοῦ ΧΙΧ αἰῶνος).

στοὺς πασάδες ἀξιώματα ποὺ ἔρχονταν σὲ μεγάλη ἀντίθεση μὲ τὰ δικαιώματα ποὺ παραχωρήθηκαν στοὺς ἀρματολούς. Οἱ πασάδες γίνονταν συγχρόνως Ντερβεντζημιστῆδες, ὑπεύθυνοι δηλαδὴ γιὰ τὴ φρούρηση τῶν δρόμων. Γιὰ τὴν ἐπιτήρηση αὐτῶν τῶν δρόμων ἔπρεπε νὰ δημιουργηθοῦν νέες πολιτοφυλακὲς ὑπαγόμενες στὴ δικαιοδοσία τῶν Ντερβεναγάδων. Οἱ συγκρούσεις ἀνάμεσα στὰ τουρκικὰ σώματα καὶ τοὺς ἀρματολούς δὲν ἄρρησαν νὰ ξεσπάσουν.

Αὐτὴν τὴν ἐποχὴ τὰ σώματα τῶν ἀρματολῶν ἦσαν ἀκόμα πολὺ ἰσχυρὰ καὶ μποροῦσαν νὰ ἀμυνθοῦν στὰ ἴδια τοὺς τ' ἀρματολίκια καὶ στίς πεδιάδες γύρω ἀπὸ τὰ χωριά τους. Ἄλλὰ ὅταν τὸ πασαλίκι τῆς Ἡπείρου δόθηκε ἀπὸ τὸ Διβάνι σὲ Ἀλβανοὺς ἀρχηγούς καὶ τὸ 1775 ὁ Ἀλῆς Τεπελενλῆς πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων ἔγινε Ντερβεντζήμιστης μὲ τὸ γιό του Βελῆ ὡς Δερβέν-ἀγά, ὁ ἀγῶνας ἐναντίον τῶν ἀρματολῶν δὲν γνώρισε ὄρια. Οἱ ἀρματολοί, ὑποχρεωμένοι ἄλλη μιὰ φορὰ νὰ καταφύγουν στὸν Ὀλυμπο, ξαναπῆραν τὸ παλιό τους ὄνομα καὶ τὸ μῖσος ἐναντίον τῶν δύο ἀντιπάλων ἔγινε ἀδυσώπητο.

Κι ἂν τὰ δερβένια τούρκεψαν, τὰ πῆραν Ἀρβανῖτες, Ὁ Στέργιος εἶναι ζωντανός, πασάδες δὲν ψηφάει. Ὅσο χιονίζουν τὰ βουνά, Τούρκους μὴ προσκυνοῦμε. Πᾶμε νὰ λημεριάζουμε ὅπου φωλιάζουν λύκοι. Στὲς χῶρες σκλάβοι κατοικοῦν, στοὺς κάμπους μὲ τοὺς Τούρκους.

Χῶρες, λαγκάδια κι ἐρημιές ἔχουν τὰ παλληκάρια, Παρὰ μὲ Τούρκους, μὲ θηριὰ καλύτερα νὰ ζοῦμε. (Fauriel, ἐνθ' ἄνωτ. 21,129)

Ὁ Καπετάνιος διωγμένος ἀπὸ τὸ Ἀρματολίκι του τραβιέται στὰ βουνά καὶ συγκεντρώνει ὄλα τὰ παλληκάρια ποὺ ἤθελαν νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν ἀρχηγό. Αὐτὴ ἡ συγκέντρωση δὲν ἦταν δύσκολη σὲ πληθυσμούς ποὺ ἀδιάκοπα ζοῦσαν κάτω ἀπὸ κάθε λογῆς πιέσεις. Ἐτσι ἡ δύναμη κάθε ομάδας ἦταν ἀρκετὰ σημαντικὴ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν παλλη-

καριῶν ἔφθανε κάποτε στὰ 200 ἢ 300, τὶς περισσότερες ὥστόσο φορὲς δὲν ξεπερνοῦσε τοὺς 100. Κάθε ομάδα διάλεγε ἓνα σταθμὸ στὰ περίχωρα τοῦ ἀρματολικιοῦ της. Αὐτὸ τὸ καταφύγιο, τὸ «λημέρι», βρισκόταν συνήθως πολὺ ψηλὰ στὸ βουνὸ καὶ σὲ δυσκολοπάτητο σημεῖο. Ἦταν τόπος ὅπου συγκεντρώνονταν καὶ σημεῖο ἀπ' ὅπου ξεκινοῦσαν γιὰ τὶς νυχτερινὲς ἐπιδρομές, κατὰ τὶς ὁποῖες ἐληλατοῦσαν τὰ στρατεύματα τοῦ πασᾶ, λήστευαν τὶς πόλεις, τὰ χωριά καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀγάδες καὶ τοὺς μπέηδες. Ἀκόμη καὶ τὰ μοναστήρια δὲν τὰ περιφρονοῦσαν. Οἱ κλέφτες ἐνοιῶθαν μιὰ ιδιαίτερη ἀντιπάθεια πρὸς τοὺς μοναχοὺς, ποὺ, ἂν καὶ συμπατριῶτες, συχνὰ πρόδιναν στοὺς Τούρκους τὴ θέση τῶν λημεριῶν τους γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτοὺς ἢ γιὰ νὰ κερδίσουν προνόμια.

Κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οἱ κλέφτες χρησιμοποιοῦσαν τὸν ἐλεύθερο καιρὸ τους γιὰ σωματικὲς ἀσκήσεις, ἀπαραίτητες στὴν πολεμικὴ ζωὴ τους. Ἡ ἱκανότητά τους στὴ σκοποβολὴ ἦταν τὸ ἴδιο ἐκπληκτικὴ, ὅσο καὶ ἡ ταχύτητά τους στὸ τρέξιμο. Συνηθισμένοι σὲ μιὰ μεγάλη ἐγκράτεια ἄντεχαν εὐκολὰ — καὶ τῶχαν καμάρι — στὴν πείνα καὶ στὴ δίψα, στοὺς πόνους καὶ στίς αὐπνίες. Ἐνα μόνον πρᾶγμα τοὺς προξενοῦσε φρίκη: νὰ πέσουν ζωντανοὶ στὰ χέρια τῶν Τούρκων καὶ νὰ ἀποκεφαλίσθοῦν ἀπ' αὐτούς. Ἐτσι ἡ πιὸ ἀγαπητὴ τους εὐχὴ ἦταν: «ἓνα καλὸ μολύβι». Καὶ στὴν προσευχὴ του ὁ κλέφτης, πεθαίνοντας, παρακαλοῦσε τὸ σύντροφό του στ' ἄρματα νὰ τοῦ κόψη τὸ κεφάλι καὶ νὰ τὸ πάρη μαζί του, ἀπὸ φόβο μήπως γίνῃ τρόπαιο τῶν ἐχθρῶν...

Σὰν δέντρον ἐρραγίσθηκε, σὰν κυπαρίσσι πέφτει. Ψηλὴ φωνοῦλαν ἔβγαλε, σὰν παλληκάρι ὅπου ἦταν: — Ποῦ εἶσαι, καλέ μου ἀδελφέ, καὶ πολυαγαπημένε; Γύρισε πίσω, πάρε με, πάρε μου τὸ κεφάλι, Νὰ μὴν τὸ πάρ' ἡ παγανιά, καὶ ὁ Ἰσοῦφ Ἀράπης Καὶ μοῦ τὸ πάει στὰ Γιάννινα τ' Ἀλῆ πασᾶ τοῦ σκύλου..

Ἐστώσο, αὐτοὶ οἱ ἄνδρες, ποὺ ἡ κατατρεγμένη ζωὴ καὶ

οι μάχες τούς είχαν κάνει τόσο άγριους, δεν είχαν απογυμνωθή έντελώς από κάποια λεπτότητα αισθημάτων. Ο σεβασμός τους στις γυναίκες και στους αιχμαλώτους, για τούς όποιους έπαιρναν λύτρα, είναι ένα γεγονός άναμφισβήτητο. Ο αιχμάλωτος ήταν γι' αυτούς ιερός και διηγούνται μάλιστα την περίπτωση της δολοφονίας ενός άρχηγού από τὰ παλληκάρια του, γιατί τόλμησε νὰ προσβάλῃ μιὰ αιχμάλωτη γυναίκα. Ἐπίσης ἡ γενναιοψυχία δὲν ἦταν άγνωστη στὴ ζωὴ τῶν κλεφτῶν καὶ ἡ εὐλάβειά τους γιὰ κάθε τι ἱερό ἔφθανε στὸ σημεῖο τῆς δεισιδαιμονίας. Στὰ ψηλά καταφύγια τους, ἔψαλλαν ὕμνους, τηροῦσαν τὶς γιορτὲς τῆς ἔκκλησίας καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανο μερικὰ ἔρεπια ποὺ βρέθηκαν στὶς κορυφὲς τοῦ Ὀλύμπου νὰ εἶναι τὰ λείψανα οἰκοδομημάτων ποὺ ἔχτισαν μ' ἓνα αἶσθημα θρησκευτικῆς εὐλάβειας.

Οἱ σχέσεις τους μὲ τούς βλάχους φαίνεται πὼς ἦταν ὄλο τὸν καιρὸ ἐγκάρδιες. Ἀπὸ τὸ μέρος αὐτῶν τῶν βοσκῶν, ποὺ ἔτρεφαν πρὸς τούς Τούρκους ἓνα μίσος τὸ ἴδιο μεγάλο πρὸς τὸ δικό τους, δὲν ὑπῆρχε ὑπόνοια προδοσίας καὶ τὰ μεγάλα κοπάδια στὸ βουνό ἦταν μιὰ πολύτιμη πηγὴ τροφοδοσίας. Οἱ κλέφτες ἀγόραζαν ἀπὸ τούς βοσκούς σχεδὸν ὅλες τὶς τροφές τους.

Ὅταν πλησίαζε ὁ χειμῶνας οἱ κλέφτες ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ διασκορπιστοῦν. Ἐκρυσαν τὰ ὅπλα τους στὸ βουνό καὶ κατέφευγαν κυρίως στὰ Ἰόνια νησιά ὅπου στὸ Βενετικὸ καθεστῶς εὕρισκαν μιὰ κάποια ἡσυχία.

Παρ' ὅλη τὴν ἀνωτερότητα τῶν ὄπλων τους καὶ τὴν καλύτερη τακτικὴ τῶν ἀρχηγῶν τους οἱ Ἀλβανοὶ δὲν χτυποῦσαν ποτὲ τούς ἄρματολούς χωρὶς φόβο. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς χρησιμοποίησε συχνὰ τὴν πονηριά του γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τούς ἐχθρούς του πρὸς τὸ τέλος τῆς ἡγεμονίας του καὶ ἡ καταδίωξη πῆρε τὸ χαρακτῆρα μιᾶς πρωτάκουστης βιαιοτήτας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐνώση περισσότερους τούς δυσαρεστημένους καὶ νὰ αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸ τους. Ἐτσι στὸν Ὀλυμπο δημιουργήθηκε μιὰ νησίδα ἀνεξαρτησίας, μιὰ πατρίδα πάνω στὸ βουνό, ἓνα ἄσυλο γιὰ τούς καταδυναστευμένους. Ἡ ἀντίσταση γενικεύθηκε καὶ πῆρε ἔθνικὸ χαρακτῆρα.

Τέλος ὁ Ἀλῆς ἔγινε ὑποπτος στὸ Διβάνι, ποὺ τόσο συχνὰ εἶχε ἀψηφίσει. Οἱ σύμμαχοι στοὺς ὁποίους εἶχε υπολογίσει τὸν ἐγκατέλειψαν ὄλοι ταυτόχρονα καὶ δὲν τοῦ ἔμεινε παρά ἓνας τρόπος σωτηρίας. Τὸ 1817 ἐκήρυξε τὴν ἀνεξαρτησία τῶν κλεφτῶν, τούς ξανάδωσε τὴ διοίκηση τῶν Πρωτάτων καὶ μπῆκε ἐπικεφαλῆς των. Ὁ Ἀλῆς δολοφονήθηκε στὰ Γιάννενα, ἀλλὰ μετὰ τὸ θάνατό του οἱ κλέφτες στράφηκαν ἐναντίον τοῦ Διβανίου καὶ προκάλεσαν τὴν Ἐπανάσταση.

«Γενικά, γράφει ὁ Heuzey, οἱ κάτοικοι ὄλων αὐτῶν τῶν περιοχῶν θυμοῦνται μὲ πικρία τὴν Ἑλληνικὴ ἐπανάσταση ποὺ δὲν ἦταν γι' αὐτούς, παρά μιὰ ἐποχὴ καταστροφῶν καὶ δυστυχίας. Περίμεναν πολλὰ ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο καὶ τούς Καπετάνιους του, τῶν ὁποίων ἡ φήμη ἦταν μεγάλη στὴν Ἑλλάδα. Οἱ Ὀλυμπιώτες δημιούργησαν μιὰ ἐστία πολέμου στὴν καρδιὰ τῆς Τουρκίας. Ἐμπόδιζαν τὸ πέρασμα τῶν Ὀθωμανικῶν στρατευμάτων καὶ τούς σταματοῦσαν στὴν εἴσοδο τῶν ἐπαναστατημένων ἐπαρχιῶν, ἐνῶ συγχρόνως βοηθοῦσαν τούς ἐπαναστατημένους τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Ἀθῶν. Ἀλλ' οἱ πληθυσμοὶ τοῦ Ὀλύμπου εἶχαν κιόλας ἐξασθενήσει ἀπὸ τὸν καιρὸ τῶν ἀγῶνων τους ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Κατηγοροῦν ἐπίσης τὸν δισταγμὸ τῶν ἀρχηγῶν τους, ποὺ εὕρισκαν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἄρματολὸς στὴν ὑπηρεσία τῶν Τούρκων πιὸ πλεονεκτικὸ ἀπὸ αὐτὸ τοῦ κλέφτη καὶ τοῦ ἐπαναστάτη. Τέλος ἡ ἐπανάσταση στὸν Ὀλυμπο ἔγινε ἄργα καὶ ἦταν ἀπομονωμένη. Ἡ Ἑλλάδα δὲν τὴν βοήθησε ἔγκαιρα. Ὁλητὴ ἡ ἐκδίκηση τῶν Τούρκων ξανάπεσε πάλι πάνω στὰ χωριά ὅπου πρὶν ἀπὸ λίγο ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ξανάμπαινε μόνη της στὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἐλευθερία. Κυρίως ὁ φοβερὸς

Ἀμπουλαμπούντ, πασᾶς τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ 1822 κατέστρεψε κι ἔκαψε ὅλη τὴ χώρα καὶ τὴν ἄφησε στὴν κατάσταση τῶν ἔρειπίων ποὺ εἶναι σήμερα». Τέλος τὸ Ναυαρίνο. Τὸ 1833 ἔγινε ἡ διακήρυξη τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδρύθηκε τὸ Βασίλειο. Οἱ ὀμάδες τῶν ἄρματολῶν καὶ τῶν κλεφτῶν, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ Ἑλληνες ὑπηκόους χρειάστηκε νὰ ἀποσυρθοῦν στὸν Ὀλυμπο ποὺ ἔμεινε στὴν τουρκικὴ κυριαρχία. Ὁ πολιτικός τους ρόλος εἶχε τελειώσει. Ἀπολύθηκαν.

*

Ἀλλὰ δὲν ἀλλάζουν ἔτσι ξαφνικὰ τὰ ἦθη καὶ οἱ παραδόσεις ποὺ κληροδοτήθηκαν ἀπὸ πατέρα σὲ γιό. Μαζὶ μὲ τὴν ἀνάμνηση μιᾶς ζωῆς ἐλευθέρης καὶ πολεμικῆς, αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι διατήρησαν μιὰ ἀχαλίνωτη ὑπερηφάνεια ποὺ τούς ἔκανε ἀνυπόφορη τὴ ζωὴ στὶς πεδιάδες. Τούς ἔτρωγε ἡ νοσταλγία γιὰ τὰ βουνὰ καὶ δὲν περίμεναν παρά νὰ ξαναρχίσουν τὴ γεμάτη περιπέτειες ζωὴ τους. Οἱ κλέφτες δὲν ἄργησαν νὰ ξαναφανοῦν στὸν Ὀλυμπο, ἀλλὰ τὰ κίνητρα τὰ τόσο εὐγενικὰ ποὺ τούς ὠδήγησαν ἄλλοτε καὶ δικαιολογοῦσαν τὴν συμπεριφορὰ τους δὲν ὑπάρχουν πιὰ τώρα. Οἱ σκοποὶ τους δὲν ἦσαν πιὰ ἀξίεπαινοι καὶ οἱ λεηλασίες τους ἔγιναν γρήγορα μιὰ ἀληθινὴ μάλιστα γιὰ τούς γειτονικοὺς πληθυσμούς.

Ὁ Weigand⁶ ποὺ ταξίδεψε τὸ 1887, διηγεῖται πὼς στὸ Βλαχολιβᾶδι κάθε σπιτί εἶχε τὴν αὐλὴ του περιτριγυρισμένη μ' ἓνα ψηλὸ τοῖχο καὶ μὲ μιὰ μόνο πόρτα. Τὰ παράθυρα ποὺ ἔβλεπαν στὸ δρόμο εἶχαν κάγκελα μιὰ μεγάλη ἀποδειξη πὼς ἀκόμα καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν χωριῶν οἱ κάτοικοι δὲν αἰσθάνονταν ἀσφαλισμένοι. Παρ' ὅλη τὴ στρατιωτικὴ φρουρὰ οἱ ληστές ἔμπαιναν στὰ χωριά, σκλάβωναν τούς ἄνδρες καὶ τὶς γυναίκες, καὶ δὲν τούς ἐλευθέρωναν προτοῦ εἰσπράξουν ὑπέρογκα λύτρα. Αὐτὴ ἡ μάλιστα ἦταν τόσο φοβερὴ καὶ διαρκοῦσε τόσα χρόνια, ποὺ οἱ χωρικοὶ δὲν τολμοῦσαν νὰ διακινδυνέψουν νὰ κατέβουν στὴν πεδιάδα νὰ καλλιεργήσουν τὰ δέντρα τους. Μόνο αὐτὸς ποὺ δὲν εἶχε τίποτε νὰ χάσει μποροῦσε νὰ πηγαίνει ἔρχεται χωρὶς φόβο. Ὅταν ἓνας ἄνθρωπος ποὺ εἶχε κάποια περιουσία ἐπρόκειτο νὰ ταξιδέψῃ, δὲν ἔφευγε, χωρὶς συνοδεία ὀπλισμένη μέχρι τὰ δόντια, ἢ ταξίδευε τὴ νύχτα, παρά τὸν κίνδυνο τῶν κακῶν δρόμων καὶ τοῦ νὰ χάσει τὸ κεφάλι του.

Ἄν καὶ οἱ σημερινοὶ κλέφτες δὲν διατήρησαν ὄλα τὰ προτερήματα ποὺ τιμοῦσαν τούς προγόνους τους, δὲν ξέχασαν ὅμως ἐντελῶς τὰ περίφημα κατορθώματά τους καὶ μποροῦν ἀκόμα νὰ ξαναθυμίσουν μὲ τὰ τραγούδια τους τὶς ἀναμνήσεις τῆς δοξασμένης ἐποχῆς. Αὐτὰ τὰ τραγούδια ἂν ἦσαν ὄλα γνωστά, θὰ δημιουργοῦσαν μιὰ πραγματικὴ Ἰλιάδα τῆς συγχρόνου Ἑλλάδας. Γιὰ νὰ δώσῃ κανεὶς ἓνα δεῖγμα καὶ νὰ κλείσῃ αὐτὴ τὴν εἰσαγωγὴ θὰ ἦταν καλὸ νὰ παραθέσῃ δυὸ ἀντιπροσωπευτικὰ τραγούδια ἀπὸ αὐτὰ ποὺ κατὰγραψε ὁ Fauviel καὶ γιὰ τὰ ὅποια λέγει:

«Ἄν τὸ πρῶτο εἶναι τὸ πιὸ παράξενο γιὰ τὴν ἱστορία τῶν κλεφτῶν, τὸ δεύτερο εἶναι ἀναμφίβολα τὸ πιὸ ὁμορφο. Ἴσως ἀπ' ὄλα τὰ κλέφτικα τραγούδια, στὴ σύνθεση καὶ τὶς λεπτομέρειές του, βρίσκει κανεὶς τὴν ὑψηλότερη σύλληψη θηριώδους τόλμης, τὸ πιὸ ἐντονο κίνητρο φαντασίας, τὴν ἐνεργητικὴ ἀπλότητα τοῦ ὕφους ποὺ χαρακτηρίζει σχεδὸν ὄλα.... Τὸ μάλωμα μεταξύ τῶν δύο βουνῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Κίτσαβου (τῆς Ὀσσας τῶν ἀρχαίων) ὅσο καὶ ἂν προβάλλεται ἀφ' ἑαυτοῦ, δὲν πρέπει νὰ τὸ δῆ κανεὶς, παρά μόνο σὰν ἓνα δευτερεύον στοιχεῖο, σὰν ἓνα κάδρο στὸ βάθος τοῦ ὁποίου, ἡ ἱστορία καὶ τὸ ἐγκώμιο τοῦ πεθαμένου πολεμιστοῦ ξεχωρίζουν μὲ λάμψη καὶ μὲ τὸν πιὸ χτυπητὸ τρόπο. Αὐτὸ τὸ κομμάτι θὰ πρέπει νὰ

6. Gustav Weigand, Die Sprache der Olympo Walachen, Leipzig 1888.

θεωρηθῆ σάν τὸ πιὸ παλιὸ τοῦ εἴδους· καὶ σχεδὸν δὲν ὑ-
πάρχει ἀμφιβολία ὅτι συνετέθη στὴ Θεσσαλία· ἀλλὰ τρα-
γουδιέται σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν εἶναι ἄγνωστο ἀ-
κόμη καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη...»⁷.

Π λ ι ά σ κ α ς

- Κεῖτετ' ὁ Πλιάσκας, κεῖτεται στὴν ἔρημην τὴ βρύση.
Μὲ τὰ ποδάρια στὸ νερό, πάλε νερό γυρεύει.
Μὲ τὰ πουλιά συντύχαινε καὶ μὲ τὰ χελιδόνια.
— Τάχα, πουλιά, θὰ γιатρευτῶ, τάχα, πουλιά, θὰ γιάνω;
— Πλιάσκα μ' ἂν θέλης γιάτρεμα, νὰ γιάνουν οἱ πληγές
σου,
Ἔβγα ψηλὰ στὸν Ὀλυμπο, στὸν εὐμορφο τὸν τόπο.
Ἄνδρεῖοι κεῖ δὲν ἄρρωστοῦν, κι οἱ ἄρρωστοὶ ἀνδρεῖώ-
νουν.
Ἐκ' εἶν' οἱ κλέφτες οἱ πολλοί, τὰ τέσσερα πρωτάτα,
ἐκεῖ μοιράζουσι τὰ φλωριά καὶ τὰ καπετανᾶτα...

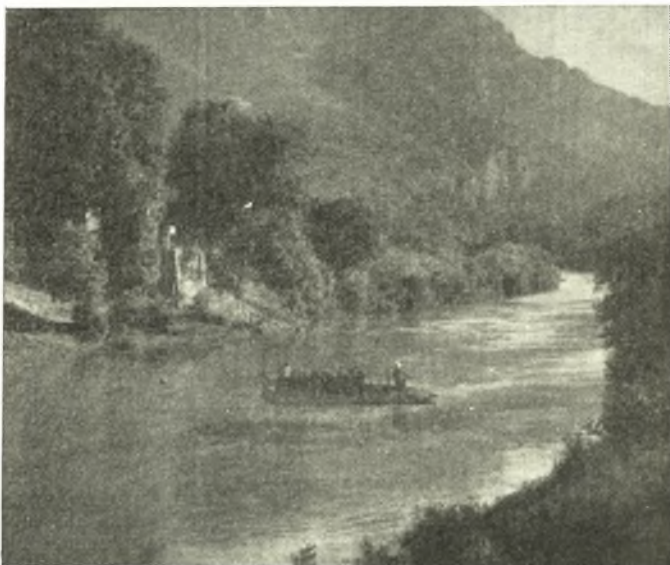
Ἵ Ο λ υ μ π ο ς

- Ἵ Ὀλυμπος κι ὁ Κίσαβος, τὰ δυὸ βουνὰ μαλῶνουν.
Γυρίζει τότε ὁ Ἵ Ολυμπος καὶ λέγει τοῦ Κισσάβου:
— Μὴ μὲ μαλῶνης, Κίσαβε κονιαροπατημένε!
Ἵ Ἐγὼ εἶμ' ὁ γέρο Ἵ Ολυμπος στὸ κόσμο ξακουσμένος.
Ἵ Ἐχω σαράντα δυὸ κορφές, ἐξήντα δυὸ βρυσούλες.
Πᾶσα βρύση καὶ φλάμπουρο, παντοῦ κλαδί καὶ κλέφτης·
καὶ στὴν ψηλὴ τὴν κορυφὴ ἀετὸς εἶν' καθισμένος,
καὶ εἰς τὰ νύχια του κρατεῖ κεφάλ' ἀνδρειωμένου:
— Κεφάλι μου, τί ἔκαμες, κ' εἶσαι κριματισμένο;
— Φάγε, πουλί, τὰ νιάτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀνδρεία μου,
νὰ κάμης πῆχη τὸ φτερό, καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι.
Στὸ Λοῦρο, στὸ Ξερόμερον ἀρματολὸς ἐστάθην,
στὰ Χάσια καὶ στὸν Ἵ Ολυμπο δώδεκα χρόνους κλέφτης,
ἐξήντα ἀγάδες σκότωσα κι ἔκαψα τὰ χωριά τους.
Κι ὄσους στὸν τόπο ἄφησα καὶ Τούρκους κι Ἄρβανίτες,
εἶναι πολλοί, πουλάκι μου, καὶ μετρημὸ δὲν ἔχουν.
Πλὴν ἦρθε ἡ ἀράδα μου στὸν πόλεμο νὰ πέσω.

7. C. Fauriel, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 35-36.

ΤΕΜΠΗ : Πορθμεῖο στὸν Πηνειὸ

ΣΟΥΡΟΥΠΟ ΣΤΟ ΔΑΣΟΣ

ΚΙΤΣΙΟΥ Γ. ΑΝΥΦΑΝΤΗ

Μέσα σὲ δάσος σκιερό, κι' ὅπου φυσάει τ' ἀγέρι,
ποῦ ζωντανεῖ τὴν ψυχὴ, στὴ δασεμένη φτέρη,
ὄχτης πλατανοσκέπαστης μιᾶς ρεματιᾶς χτισμένη,
μὲ μιὰ κοπάνη πέτρινη, βρυσούλα ζηλεμένη
ξανοίγεται, νυχτὴμερα τὸ βάλαμο νὰ δίνη,
σὲ κάθε δύστυχη καρδιά ποῦ τὰ φαρμάκια πίνει!
Ἵ Ἦταν μιὰ νύχτα τοῦ Μαγιοῦ, καὶ τῶν ζωτιῶν μιὰ νύχτα,
ποῦ βρέθηκα μόνος ἐκεῖ! κάποιος σκύλος, ἀλύχτα
στὰ τρίστρατα βουνοκορφῆς, στὸν οὐρανὸ τ' ἀστέρια
τρεμούλιαζαν, μὲ μάγευαν, κι' ὡσὰν ἀνθρώπων χέρια,
ποῦ στέκονται δεητικά, στὸν Πλάστην ὑψωμένα,
μὲσ' στὴν ἀπόκρυφη νυχτιά, κι' ὡσὰν κερῖα σβυμένα,
μοῦ φαίνονταν—ὦ γήτεμα, ματιῶν καὶ τῆς ψυχῆς μου—
τὰ ἔλατα, κι' ἡ μυρουδιά, παλμὸς ἀναψυχῆς μου,
στὴ φεγγαρόλουστη βραδιά, ποῦ σκόρπιζε τὸ μύρο,
μιᾶς ἐυωδιᾶς ἀπόκοσμης, καὶ μ' ἔκανε νὰ σύρω
τὰ βήματα, σάν τὸ Θεὸ τὸν Πάνα, μὲς στοὺς γάβρους,
τὰ κέδρα, τὰ χαμόδεντρα, τοὺς πόθους μου τοὺς λάβρους
νὰ τοὺς ξεχάσω μονομιᾶς, σι' ἀχνόφως τῆς σελήνης,
καὶ στὸ γλυκὸν ἀνασασμὸ νυχτερινῆς γαλήνης!
Καὶ κεῖ ποῦ μόνος διάβαινα, μὲς στῶν δεντρῶν τὰ κλώνια,
μὲ τις νεράιδες συνοδιά, φωνὲς ἀπὸ τ' ἀηδόνια,
ἔφταναν μὲς στὰ βάθια μου κι' ἄκρατο μὲ κερνοῦσαν,
μιᾶς μέθης τὸ γλυκὸ κρασί· κι' ἄχ, πῶς νὰ μὲ ξυπνοῦσαν
θὰ τόθελα κάθε πρωί, στῆς χαραυγῆς τὰ θάμψη,
ὅταν φαντάζουσι τὰ βουνά, καὶ ξεδιαλύουσι κάμποι!
Σιωπὴ μουγγιὰ βασίλευε, καμμιὰ φωνὴ κεῖ πάνου!
μόν, κάπου-κάπου, σάν ἀχνός, σιουρίσματα τσοπάνου
ἀκούγονταν, τὰ γίδια του νὰ σαλαγᾶν στὰ πλάγια,
ποῦ θάπεσαν στῶν πουρναριῶν τίς τοῦφες, λὲς καὶ μάγια
νὰ τάκαναν οἱ Σάτυροι, ποῦ τριγυροῦν τὰ βράδια,
μὲς στὶς ἀπάτητες λογιές, γιὰ νὰ χαρίσουν χάρια
στὶς ζωτικὲς ποῦ λούζονται, καὶ λὲν γλυκὰ τραγούδια,
μὲς στὶς βαθύσκιωτες ρωγμὲς μὲ τὰ πολλὰ τὰ ζούδια,
ποῦ βγαίνουν ἀπ' τίς τρύπες τους κι' ὀλονυχτὶς σωπαίνουν,
λὲς καὶ τὰ νάρκωσαν θεὸς τοῦ δάσους, ὅταν σταίνουσι
μ' ἀνήκουστα τραγούδια τους χορό, νὰ ξετρελάνουσι
νυχτοδασοπερπάτηδες θεοὺς ποῦ καταφτάνουσι!

